

References

1. Smyt, D. (2000). Sotsyolohycheskaia teoryia. Metody patryarkhatnoho pysma. *Khrestomatyia femynystskykh tekstov*, 32. E. Zdravomyslovoi, A. Temkynoi (Eds.). Sankt-Peterburh: Dmytryi Bulanyn. [in Russian].
2. Braun Virginia, Clarke Victoria. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77–101. [in English].
3. Butler Judith. *Gender trouble: feminism and subversion of identity*. New York, 1990. P. 170.
4. Gergen, M. (2001). *Feminist reconstructions in psychology: Narrative, gender & performance*. Thousand Oaks: Sage. [in English].
5. Gilligan, C. (1993). *In a different voice: Psychological theory and womens development*. (2nd ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press. [in English].
6. Eagly, A.H., Eaton, A., Rose, S.M., Riger, S. & McHugh, M.C. (2012). Feminism and psychology: Analysis of a half-century of research on women and gender. *American Psychologist*, 67 (3), 211–230. [in English].
7. Helgeson Viski, S. (2012). *The psycholody of gender*, 29–183. Carnegie Mellon University. [in English].
8. Hesse-Biber, S.N. (2013). *Feminist Research Practice*. Los Angeles: Sage Publications. [in English].
9. Hyde, J. (1996). *Half the human experience*. Lexington, MA: D.C. Health & Company. [in English].
10. Kohli, M. Roberts, G., (Hg). (1984). *Biographie und soziale Wirklichkeit*, 18. Stuttgart: Metzler. [in German].
11. Matlin, M. (1996). *The psychology of women*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace. [in English].
12. Percy, S. (1998). «Feminism», *Gender and Psychology*, 27–40. London: Arnold. [in English].
13. Review of Sandra Hardings Objectivity and Diversity: Another Logic of Scientific Research. (2016). *Social Epistemology Review and Reply Collective* 5, 4: 60–64. [in English].
14. Harding, Sandra. (1987). «Introduction. Is there a Feminist Method?», Sandra Harding (Ed.), *Feminism and Methodology*, 1–14. Milton Keynes: Open University Press. [in English].
15. Stanley, L. and Wise, S. (1993). *Breaking Out Again: Feminist Ontology and Epistemology*, 171. London: Routledge. [in English].

УДК 316.6

doi: 10.15330/psp.24.16–28

Світлана Литвин-Кіндратюк

ІСТОРИКО-ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ВЕКТОР СТУДІЙ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглянуто розвиток особистості в контексті сучасних історико-еволюційних підходів у психології розвитку та соціальної психології. Обстоюється доцільність збагачення методологічної бази цього пошуку на засадах ідей еволюціонізму, методологій загальної, вікової, соціальної психології, сучасної міждисциплінарної платформи «наук про розвиток» у зарубіжній психології. Показано, що історіоризація розвитку особистості виходить з пріоритетності соціально-історичної складової цього процесу, що представлена лінією історіогенезу. Акцент на соціально-психологічному аналізі зазначеної лінії передбачає долучення до спектру сутнісних характеристик розвитку особистості – контекстуальності, а також виокремлення концепту «між покоління взаємодія» як «одиниці» аналізу цього процесу.

Ключові слова: історико-еволюційний підхід, принцип розвитку, «одиниця» аналізу розвитку, покоління, між покоління взаємодія, контекстуальність, історіогенез особистості.

The article deals with the personality development in the context of contemporary historical and evolutionary approaches in developmental psychology and social psychology. It advocates the relevance of enriching the methodological base of this search on the basis of the ideas of evolutionism, methodologies of general, developmental, social psychology, modern interdisciplinary platform of «developmental sciences» in foreign psychology. Methodological study of personality historiogenesis should be based on broadening the spectrum of essential characteristics of personality development. The methodological platform of «developmental sciences» allows you to include an innovative essential characteristic called contextuality to the already recognized characteristics, namely: the stages-of-man, the continuity of human development. It is believed that its introduction not only strengthens the evolutionary status of the principle of development, but also changes the way of determining the basic «unit» of development in this field. It is shown that the historicization of personality development in the evolutionary perspective proceeds from the priority of the social and historical component of this process represented by the line of historiogenesis, that is, the development of personality in the diachronic aspect. It is argued that the accentuation of the value of social and psychological analysis within the mentioned line implies not only the addition to the spectrum of already known essential characteristics of the personality development of contextuality, but also the differentiation between generational interaction as a «unit» of the analysis of this process. The historical and evolutionary heuristic concept of «intergenerational interaction» is seen in the fact that its content is focused on taking into account the progression, heterochrony, contextuality of the historiogenesis of the personality in relational respect as the unity of processes of sociocultural constancy and variability, continuity and innovation of behavioral expressions. It is shown that the enrichment of the spectrum of essential characteristics of personality development in the diachronic aspect of the analysis allows to focus on the study of psychosocial development paired with historical and cultural ones, to give priority to the constancy-variability of these types of development, to go to the analysis of the range of forms of personality development, in particular, ritualized forms of behavior.

Keywords: *historical and evolutionary approach, principle of development, «unit» of analysis of development, generation, intergenerational interaction, contextuality, historiogenesis of personality.*

Постановка проблеми. У контексті демографічного вибуху та збільшення тривалості життя на планеті наукові уявлення про періодизацію розвитку людини в онтогенезі зазнають змін. У наш час спостерігається інтенсивне оновлення теоретико-методологічних засад генетичних студій у психології. Йдеться про створення низки теорій та концепцій, в яких обстоюється поліваріантність життєвого курсу особистості, множинність траєкторій її розвитку у суспільстві, що стрімко змінюється. В їх рамках наголос робиться на трансформації лінії життєвого шляху та структури життєвого циклу особистості, розширенні рамок окремих його періодів та введенні нових, розмаїттих ліній її розвитку, сфер, способів, шляхів самореалізації нашого сучасника.

Водночас дедалі більшої актуальності набуває генеалогічний аналіз розвитку особистості в історії, історичному часі та просторі, у контексті соціально-історичної естафети поколінь. Ця позиція передбачає «ренесанс» еволюційного бачення в психології, а відтак оновлення методології історико-еволюційного підходу, перегляд системи принципів (розвитку, історизму) та низки сутнісних характеристик цього типу розвитку (неперервність, дискретність, нерівномірність тощо).

В українській психології нове бачення сутності розвитку особистості розкриває генетично-моделююча теорія С. Максименка. Вчений опирається на систему методологічних принципів (розвитку, історизму, системності) та визначає оригінальну клітинку аналізу розвитку особистості – «нужду», що має біосоціальну природу [12]. Положення цієї теорії доповнюють багатовимірні концепції розвитку особистості В. Моргуна [13], методологічні напрацювання А. Шамне [19] та інших. Поряд з цим на увагу заслуговує соціально-психологічне трактування розвитку особистості в добу швидких змін та трансформацій, яке презентовано не лише соціологічним доробком, а й теорією життєвого конструювання особистості Т. Титаренко в психології [17].

У зарубіжній психології широкого визнання набуває міждисциплінарна платформа «наук про розвиток», що заявила про себе в 70–80-х роках минулого століття. Одним з перших свідчень її методологічних переваг став науковий збірник «Розвиток і поведінка протягом життя» [8], публікації в якому об'єднані навколо трьох історико-еволюційних моментів. У них, по-перше, постулюється значення сталості й змінності у процесі розвитку людини; по-друге, акцентовано взаємозв'язок окремих етапів життєвого шляху; по-третє, обстоюється розуміння того, що розвиток людини залежить від соціально-історичних умов, в яких він протікає [8, с. 207]. У розбудові згаданої платформи свою вагомість засвідчила робота колективу авторів «Теоретичні моделі розвитку людини» за ред. Р. Лернера (2006) [28]. Вчені стали на позицію «осучаснення» наукових уявлень про людський розвиток. Розробці нових теорій шляхом узагальнення емпіричних фактів вони протиставили створення метатеорії психічного розвитку та розвитку особистості.

Актуальність еволюційно-орієнтованої дослідницької платформи «наук про розвиток» полягає в тому, що вона утверджує перспективність нового погляду не лише на зміст, а й на структуру онтогенетичної лінії психічного розвитку. У предметно-методологічному плані її положення та моделі придатні для аналізу соціально-історичного розвитку особистості у нестабільному, транзитивному суспільстві. Ці шукання можуть стати основою розробки загальних принципів розуміння розвитку особистості в історичному, діахронічному аспекті, вони підказують соціально-психологічну методологію та методику з'ясування їхнього взаємозв'язку.

Мета зазначеної статті полягає в окресленні методології історико-еволюційного вивчення розвитку особистості з опорою на традиції української психології в цій царині та сучасні напрацювання «наук про розвиток» у зарубіжній психології.

Для її досягнення були сформульовані наступні **завдання**:

1. Розглянути вплив еволюційного та неоеволюційного дискурсу на тлумачення розвитку в психології, зокрема визначенні сутнісних характеристик та «одиниці» аналізу розвитку особистості.

2. Виокремити основну «одиницю» аналізу розвитку особистості, що опирається на історико-еволюційне та соціально-психологічне бачення цього процесу водночас.

Огляд досліджень. Визначення сучасних тенденцій історико-еволюційних досліджень у психології та їхній дотичності до соціально-психологічного розгляду розвитку особистості у світі, що стрімко змінюється, має опиратися на певний методичний інструментарій. З позицій філософії еволюція та онтогенез відзначаються відмінними спрямованістю, формою, детермінацією. Філогенез, антропогенез чи історіогенез психіки та особистості тяжіють до поступальності, натомість онтогенез особистості розгортається більш революційно, у процесі криз та метаморфоз вікового розвитку. Це знаходить своє відображення в змісті еволюційних та історико-еволюційних поглядів, що були покладені в основу низки знаних теорій та концепцій в українській та зарубіжній психології (О. Асмолов, П. Балтес, Х. Вернер, Л. Виготський, П. Жане, Г. Костюк, М. Коул, Р. Лернер, С. Рубінштейн та інші) [2; 22; 31; 4; 5; 9; 10; 28; 16].

Для розв'язання накреслених завдань порівнюємо логіку традиційних еволюційних та неоеволюційних підходів у сучасній науці. Відомо, що починаючи з кінця XIX століття і до наших днів зазначені підходи здійснювали відчутний вплив на розробку проблеми розвитку у психології, визначенні змісту основних ліній та характеристик цього розвитку. Так, дослідники історії еволюційних вчень вважають, що класичний дарвінізм надає перевагу парадигмі функціонального аналізу, відтак його логіка дозволяє пояснити швидше процеси відтворення, а ніж трансформації. Дарвінізм наголошує на значенні функції та адаптації організмів, процесу їхньої селекції, що передбачає наявність властивостей, що дозволяють їм вижити й репродукувати краще, ніж організмам з іншими властивостями [7].

Водночас не менш змістовне тлумачення сутності розвитку пропонують інші еволюційні вчення. Найперше згадаємо про ламаркізм (трансформаціонізм) та креаціонізм (преформізм). Якщо в межах ламаркізму (Ж.-Б. Ламарк) вивищується процес морфогенезу, то креаціонізму притаманна прихильність до наперед визначеної моделі розвитку (телеологізм) (М. Чемберс) [7]. Дедалі більшої популярності нині набуває ортогенетизм (від гр. *orthos* – прямий, правильний), що наполягає на ролі суворо визначеного напрямку, правильної й прогресивної лінії розвитку (Х. Вернер) [31]. Приміром, Е. Геккель, котрий визначив власну формулу закону розвитку в онтогенезі, був прихильником ідей Ж.-Б. Ламарка та традицій, що йдуть від В. Гьоте.

Як влучно зазначає Ю. Швалб у психології прямі посилення на Ж.-Б. Ламарка зустрічаються досить рідко, однак використання його базової моделі розвитку та навчання зустрічається достатньо часто [20]. На його думку елементи ламаркізму присутні в тих теоріях, які базуються на постулаті, що навчання веде за собою розвиток (Л. Виготський) [4], в поглядах на зв'язок способу життя та культурного чи психічного морфогенезу (Л. Рубінштейн, Ю. Швалб) [15; 20].

У другій половині XX століття поступ еволюційної думки у природничих науках втілювався в неодарвіністських шуканнях та забезпечив створення синтетичної теорії еволюції (Г. Дженсен, Е. Майр, Дж. Сімпсон). В її межах було започатковано кроки до аналізу макроеволюційних та мікроеволюційних процесів водночас. Теорія переривчатої рівноваги (С. Гоулд, Н. Елдрідж), що зосере-

джена на вивченні генетичної «механіки» еволюції утвердила нові погляди на процеси детермінації [7]. Сучасні прихильники аналізу складного, «мережевого» детермінізму на цьому терені вважають, що на часі створення більш ґрунтовної розширеної теорії еволюції. Вона має відійти від ідеї простої градації й опиратися на досягнення сучасної соціобіології, соціальної географії, еволюційного соціальної психології та інших наук (Дж. Арчер, М. Данкбар) [1; 25].

Ознайомлення з положеннями новітніх еволюційних теорій, що відстоюють ідею «мереженого» детермінізму, видаються нам плідними, оскільки наштовхують на низку змістовних соціально-психологічних аналогій. Їх, приміром, породжує ідея епігенетичного ландшафту К. Уоддінгтона [7] та близька до неї метамодель імовірнісного епігенезу Г. Готліба (Probabilistic epigenesis) [26]. Перша вдало поєднує принципи онтогенетичного та еволюційного розвитку. Вона забезпечує розгляд всього комплексу процесів розвитку, що поєднують генотипові та фенотипові відмінності. Перспективним є те, що ця метамодель дозволяє описувати неперервність генетико-середовищної взаємодії, тобто розвиток організму у контексті змін середовища. Не випадково представники еволюційної психології стверджують, що зміни поведінки людини й тварин відбуваються передусім на основі змін умов проживання, екологічної ніші (фенотипова сталість–мінливість), а ніж залежать від природного відбору (Дж. Арчер) [1].

Не випускаючи з поля зору згаданих інновацій еволюційного пошуку, повернімося до його витоків. Відомо, що значний вплив на психологічне розуміння розвитку здійснили біоенетичний закон Е. Геккеля-Ф. Мюллера, в якому йдеться про скорочене повторення філогенезу в онтогенезі, а згодом еволюційні погляди О. Северцева, теорія стабілізуючого відбору його учня І. Шмальгаузена [15; 21] тощо. Переосмислення цих ідей сприяло розбудові методологічних засад вікової психології, зокрема утвердження трактування розвитку в його прогресивній іпостасі, тобто як неперервного руху від нижчих форм до вищих. На той час перед вели вивчення процесу психічної адаптації та функцій тих чи інших психічних утворень. Натомість більш яскраві положення фундаментальної теорії Природного відбору Ч. Дарвіна, до яких належать думка про неспрямовану мінливість, гілчастість еволюції, провідну роль випадковості в розвитку не були зразу помічені вченими.

Послідовний розробку ідей еволюціонізму на теренах методології психології знаходимо у працях С. Рубінштейна. Вчений дав високу оцінку не лише класичному дарвінізму, а й новаторським на той час ідеям О. Северцева й І. Шмальгаузена. Про це йдеться у другому виданні його фундаментальної праці «Основи загальної психології» (1957). С. Рубінштейн зазначає, що в еволюційних шуканнях О. Северцева, поряд з виокремленням широко відомих морфологічних закономірностей еволюції (ароморфоз, ідіоадаптація, загальна дегенерація), центральною була визначена проблема «еволюція і психіка» [14, с. 114]. Згодом І. Шмальгаузен створив оригінальну еволюційну теорію стабілізуючого відбору, на основі якої доводить, що за змінами генотипу організму завжди стоїть біологічна робота [21].

Говорячи про фактори еволюції І. Шмальгаузен стоїть на позиції синтетичної теорії еволюції. Учений опирається не лише на ідеї класичного дарвінізму, але й послуговується трансформаційним потенціалом ламаркізму, тому не забуває про значення морфогенезу. З його ідей випливає, що природний відбір можливий лише тоді, коли самі організми змінюють своє ставлення до середовища. Вони набувають таких форм роботи, які, через кореляційні зв'язки клітин, примушують генетичні структури змінювати норми реакції на основі способу пристосування [21]. І. Шмальгаузен визначає напрям еволюції організму як наслідок роботи органів, що будується лише на сприятливих для організму засадах. Натомість генетичні мутації є наслідком недорозвинутої, дефектної будови, відтак не можуть стати справжніми рушіями еволюції.

До речі, видатний персонолог П. Жане тлумачив поняття особистість цілком у неревольюційному річищі, а саме: як «роботу, що спрямована на формування та підтримку єдності, ідентичності та несхожості на інших» [5, с. 9]. У теорії психологічної еволюції особистості П. Жане обґрунтовує логіку психологічної еволюції особистості як двоякий процес: соціально-психологічного відокремлення від групи та досягнення внутрішньої цілісності на засадах індивідуалізації. Тоді як у культурно-історичній теорії розвитку вищих психічних функцій Л. Виготський поєднує ідею прогресу, еволюційної градації цих функцій від нижчих до вищих, з поцінуванням функціоналізму [4].

Значним потенціалом утвердження історико-еволюційного розуміння розвитку психіки та особистості володіє ортогенетичний закон Г. Спенсера – Х. Вернера. Сформульований на засадах еволюціонізму він перегукується з принципом системного підходу та покликаний пояснювати розвиток не лише організмів, індивідів, а й соціальних спільнот у їхньому правильному напрямі. На думку Х. Вернера в широкому розумінні розвиток полягає у спеціалізації (development as specialization) та креації (creative development). Сукупно ці два його аспекти стабільно й пластично забезпечують адаптацію до середовища. Логіка розвитку виявляється у переході від «станів відносної глобальності й відсутності диференціації до станів більшої диференційованості, артикульованості та ієрархічної інтеграції» [18, с. 82].

Психічний розвиток, а також соціогенез та філогенез, Х. Вернер пояснює як поступальний процес. До провідних аспектів психічного розвитку він відносить наступні: синкретичність – дискретність, дифузність – розчленованість, невизначеність – визначеність, ригідність – рухливість, лабільність – стабільність [31]. Відтак Х. Вернер стверджує, що психічний розвиток має універсальний характер, оскільки опирається на сутнісні характеристики розвитку загалом. Він відбувається в такт з розвитком організму, насамперед у класичному розумінні еволюції – від простого до складного, шляхом диференціації синкретичного цілого з подальшою його ієрархізацією.

З огляду на відмінності індивідуального та еволюційного (популяційного) типів розвитку С. Рубінштейн пропонує власне бачення поєднання логіки еволюції «функції» (дарвінізм) та еволюції «форми» (ламаркізм) у термінах психології розвитку. Вчений стверджує, що розв'язання проблеми розвитку в

психології має спиратися на визначальну роль способу життя в розвитку психіки. С. Рубінштейн висловлюється на користь способу життя, що «грає визначальну роль в розвитку і будови, і функції в їхній єдності, при цьому вплив способу життя на будову опосередковано функцією» [15, с. 113].

Вивчення соціального способу життя людини для С. Рубінштейна є своєрідним містком, що дозволяє перейти до аналізу впливу соціального ладу та історичної епохи на розвиток свідомості людини. На його думку «всі психічні утворення та властивості не лише виявляються, а й формуються... під контролем... історичних форм суспільного життя людини» [15, с. 113]. Оскільки орієнтація на історизм у вивченні розвитку особистості в українській психології на той час була радше рідкісним явищем, ця плідна ідея вченого не була зразу підхоплена його сучасниками.

Прихильники історико-еволюційної теорії О. Асмолова намагаються перебороти плаский еволюціонізм розвитку особистості з позиції системного підходу. О. Асмолов, Є. Шехнер, О. Чернорізов вважають, що у процесі еволюції складних систем (у природі, культурі, цивілізації, особистості), поряд з двома вже відомими видами відбору (рушійний за Ч. Дарвіном та стабілізуючий І. Шмальгаузенем), існує так званий балансуєчий відбір [2]. Цей вид відбору дозволяє уникнути редукції еволюційного процесу до адаптації, яка забезпечується гомеостазом і стає основою аутопоезису (саморозвитку) у складних системах. У пошуках підвалин суб'єктогенезу вчені висловлюють припущення, що особливості балансуєчого відбору здатні прояснити виникнення індивідуальних відмінностей у процесі еволюції [2]. Тим самим науковці пропонують розширити уявлення про види відбору в процесі еволюції та перейти до уявлень про її полілінійність.

Пропонований аналітичний огляд дозволяє дійти висновку, що у дискурсі еволюціонізму та неоеволюціонізму в психології, який стосувався сутності розвитку особистості поряд з онтогенетичною лінією дедалі чіткіше виокремлюється історіогенетична лінія. На нашу думку, остання відзначається власними параметрами, а саме: спектром сутнісних характеристик, що передбачають виокремлення оригінальної «клітинки» аналізу цього розвитку.

Для їхнього з'ясування її розробники, з одного боку, намагалися уникнути плаского еволюціонізму в розбудові власних теорій, з другого боку – розробити оригінальний категоріальний апарат. Система понять, яка дозволила виокремити системну «одиницю» аналізу антропогенезу та історіогенезу особистості постала на перетині соціологічних та психологічних шукань.

Вагомий, ще недостатньо оцінений внесок у розв'язання цієї проблеми зробив корифей української психології Г. Костюк. У процесі аналізу соціального та історичного аспектів розвитку психіки, не заперечуючи біосоціальної природи останньої, вчений чітко позначив соціально-історичну «одиницю» сталості–змінності розвитку особистості в термінах культури й традиції. Нею було обрано концепт «покоління». Його зміст свідчить, що феномен «покоління», з одного боку, є носієм соціального досвіду, з другого, психологічного боку – передається соцієтально, на засадах міжпоколінної взаємодії [9]. Так, у

праці «Проблеми біологічної еволюції та історичного розвитку психіки» Г. Костюк пише: «історичний розвиток людської психіки як і її розвиток в ході біологічної еволюції здійснювалося завдяки *спадкоємному зв'язку поколінь* (розрядка наша. – С. Л-К.). Проте цей зв'язок набув в історичному розвитку нового характеру та нових способів свого здійснення» [9, с. 104].

Г. Костюк наголошує, що в людському суспільстві покоління базується на соціальному зв'язку, тому в процесі спілкування має місце міжпоколінна передача результатів практичної, пізнавальної та інших видів діяльності, а також відбувається оволодіння цими результатами з боку молодшого покоління [9, с. 104].

Виклад результатів дослідження. Результати неоеволюційного пошуку показують, що розвиток організму, зокрема людський, попри його індивідуальну варіативність, піддається більш жорсткому програмуванню, в тому числі генетичному (генотипова сталість). Він відзначається високою мірою протидії перешкодам, оскільки така система в процесі дозрівання поступово набуває рис високої інтеграції, автономності, цілісності. Тому в психологічних студіях типової поведінки особистості, яка відрізняє її від інших людей, провідною проблемою залишається пояснення індивідуально-типової поведінки в аспекті її ймовірної постійності в часі та ситуаціях. Вона виявляється у сталих характеристиках, що позначають як темпераментом, мотивами, так і насамперед рисами особистості (приміром «Велика п'ятірка» вимірів) [цит. за 3, с. 101].

Натомість психологічним субстратом більш тривалих історичних змін, складної соціальної динаміки лінійного та нелінійного типу виявляються системи популяційного або соціетального типу. З неоеволюційного, екологічного погляду їм властива насамперед фенотипова сталість та порівняно більш гнучка організація. Проте лінія динаміки та розвитку соціетальних систем є слабо прогнозованою – переважно стохастичною (імовірнісною, невизначеною), тоді як для онтогенетичних систем більше важить каузальна детермінація. Ймовірна постійність поведінки особистості в часі тут скеровується іншим спектром механізмів, оскільки опиняється у фарватері «великих дистанцій» історичного часу. Індивідуальний та історичний розвиток організмів, популяцій – це відмінні за своїм характером, закономірностями типи розвитку, що лежать в основі розвитку особистості.

З наведених положень випливає, що поняття «покоління» має глибокий соціально-психологічний та соціокультурний зміст. Про зміни формату поколінь, зокрема в повсякденному житті стурбовано говорять філософи, соціологи, психологи (І. Кон, С. Кримський, В. Рибалка, Н. Хоув, В. Штраус та інші) [8; 11; 14; 31]. На думку С. Кримського суспільство «почало суттєво змінюватися, не лише у «великому історичному», а й у «малому» часі одного покоління людей» [11, с. 6]. Ідея генеалогії поколінь, міжпоколінної спадкоємності безпосередньо причетна до виокремленої С. Максименком «одиниці» генетико-моделюючого аналізу особистості – нужди.

Водночас слід зауважити, що ґрунтовний аналіз тих чи інших сторін проблеми покоління (як когорти однолітків чи сучасників за І. Коном) [8] рідко

стрічається у працях українських вчених. З-поміж них інтерес викликає особистісно-генераційний підхід, що був запропонований В. Рибалкою [14]. Проте більш впливовою в психологічному дискурсі залишається соціологічна концепція поколінь американських соціологів В. Штрауса й Н. Хоува [31].

Водночас поняття «покоління» органічно вписується в мережі понять нових підходів, методологічних платформ та метасхем зарубіжної психології розвитку. З-поміж них найперше згадаємо загальновіковий підхід П. Бальтеса, який уже отримав широке визнання серед психологів розвитку [22]. Цей підхід спрямовує на охоплення процесу розвитку в діахронії, в межах будь-якого періоду. З його утвердженням у зарубіжній психології була започаткована дослідницька еволюційна платформа «наук про розвиток», що охопила різноманітні сфери розвитку – фізичний, когнітивний, емоційний, психосоціальний.

На нашу думку, принцип визначення історичної конвергенції розвитку особистості, її культурних форм поведінки та соціальних змін на тлі культури й історії слід шукати за межами системного аналізу. Свій погляд спрямуємо в царину вивчення міжсистемних зв'язків особистості та різномасштабного соціального середовища. Оскільки дихотомію «сталість – змінність» розглядаємо не дуалістично, тобто як єдність протилежностей, а континуально, подальший аналіз змін в межах цих двох систем будуюмо з врахуванням міжсистемної взаємодії. При цьому акцентуємо її реляційний характер (від лат. *relatio* – повідомлення, відношення), оскільки вслід за В. Овертоном наголошуємо на перевазі зв'язків у системі та між системами, над значенням їхніх елементів (складових, компонентів) [29].

З метою уточнення психологічного змісту реляційного відношення, зокрема в царині розвитку особистості, заирнемо до енциклопедії «Людський розвиток протягом життя» за ред М. Борнштейна (2018). У ній представлено спектр теорій, які допоможуть нам дати відповідь на поставлене питання. Більшість з них наголошують на причетності до RSD-метамоделі (Relational Development System metamodel) В. Овертона (W. F. Overton, 2015) [29]. Згадана модель є спробою синтезу ідеї системності та реляційності у психології. З-поміж теорій, які засвідчують дотичність до неї найперше назвемо теорію людського розвитку П. Балтеса [22], теорію активності людського розвитку Й. Брандштедтера [23], біоекологічну теорію процесів розвитку У. Бронфенбреннера [24], теорію розвивального контекстуалізму Р. Лернера [28] та інші.

Загалом новітні методологічні стратегії, що керуються принципом розвитку в психології, прихильні до аналізу особистості в контексті соціальних змін. Вони базуються на положенні про ко-активність в системі «індивід – контекст». Це дозволяє маркувати спільні характеристики соціально-історичного розвитку особистості та соціального оточення у їхній рухливій взаємодії. Надаючи пріоритету в розвитку людини її активній участі у визначенні життєвих шляхів та кінцевих цілей, Дж. Капрара й Д. Сервон теж наголошують на значенні більш широкого історичного та культурного контекстів у цих пошуках [6, с. 186]. Про принцип контекстуальності, який доповнює й розширює принцип розвитку в психології, говорить також А. Шамне [19].

Отже, методологія студій історіогенезу особистості має спиратися на розширення спектру сутнісних характеристик розвитку особистості. Методологічна платформа «наук про розвиток» дозволяє долучити до вже визнаних характеристик, а саме: стадіальності, неперервності людського розвитку інноваційну сутнісну характеристику – контекстуальність. Очевидно, що її введення не лише зміцнює еволюційний статус принципу розвитку, а й видозмінює спосіб визначення основної «одиниці» розвитку у цій царині. Поряд з тим, в біоекологічній теорії процесів розвитку У. Бронфенбреннера контекстуальність представлена більш ґрунтовно. Не дивно, що ця теорія отримала високу оцінку з боку крос-культурних психологів (Дж. Беррі) [3]. У соціологічній теорії життєвого курсу Г. Елдер контекстуальність теж виявляється пріоритетною характеристикою. Вона покладена в основу п'яти парадигмальних принципів теорії життєвого курсу (принцип агентності, принцип часу й місця та інші) (Г. Елдер, М. Джонсон, R. Crosnoe) [27].

Зрештою збагачення спектру характеристик розвитку особистості уявленням про його контекстуальність дозволяє, по-перше, зосередитися на вивченні менш досліджених типів її розвитку, як от: соціального вкупі з історичним та культурним; по-друге, надати пріоритету сталості-змінності цих типів розвитку; по-третє, перейти до аналізу віяла форм розвитку особистості.

Висновки. Соціально-психологічна конкретизація поняття «покоління», а також соціально-психологічного концепту «міжпоколінна взаємодія» опирається на сутнісні характеристики історіогенезу, а саме: контекстуальність та реляційність. Урахування здобутків неоеволюційного міждисциплінарного пошуку та дослідницької платформи «наук про розвиток» дозволяє накреслити діахронічну лінію вивчення розвитку особистості у форматі контекстуальних студій історіогенезу, що мають історико-еволюційне спрямування.

Евристичність концепту «міжпоколінна взаємодія» як клітинки аналізу історіогенезу особистості полягає в тому, що його зміст орієнтований на врахування поступальності, контекстуальності цього процесу в реляційному відношенні – як єдності процесів соціокультурної сталості-змінності, спадкоємності та інновації поведінкових проявів. У подальшому перевагу надаємо культурному та історичному контекстам взаємодії генерацій, тобто акцентуємо особливості цієї взаємодії на тлі укладу, побутових практик життя, а ніж в межах індивідуальної історичної біографії. Вслід за Т. Титаренко припускаємо, що цей процес представлений полем двох модусів існування особистості як члена соціальної спільноти, їхньої екзистенції – повсякденним та екстремальним.

1. Арчер Дж. Эволюционная социальная психология. *Перспективы социальной психологии* / пер с англ. Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 45–66.
2. Асмолов А. Г., Шехтер Е. Д., Черноризов А. М. По ту сторону гомеостаза: историко-эволюционный подход к развитию сложных систем. *Вопросы психологии*. 2014. № 4. С. 3–15.

3. Берри Дж. В., Пуртинга А. Х., Маршалл Х. С., Дасен П. Р. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / пер. с англ. Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2007. 560 с.
4. Выготский Л. С. История развития высших психических функций. *Собрание сочинений* : в 6 т. Т. 3 : Проблемы развития психики / под ред. А. М. Матюшкина. Москва : Педагогика, 1983. С. 6–328.
5. Жане П. Психологическая эволюция личности / пер. с англ. Н. Ю. Федуниной. Москва : Академический проект, 2010. 399 с.
6. Капрара Дж. Сервон Д. Психология личности / пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 640 с.
7. Классен Х. Дж. Эволюционизм в развитии. *Личность. Культура. Общество*. 2005. Вып. 3. С. 47–62.
8. Кон И. С. Постоянство и изменчивость личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов* / под ред. Л. В. Куликова. Санкт-Петербург : Издат. дом «Питер», 2016. С. 205–213.
9. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1988. 304 с.
10. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2003. 239 с.
11. Коул М. Переплетение филогенетической и культурной истории в онтогенезе. *Культурно-историческая психология*. 2007. № 3. С. 3–16.
12. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Вид. ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
13. Моргун В. Ф. Багатовимірна концепція особистості та інтеграція психологічних теорій діяльності, установки і вчинку. *Особистість у розвитку : теорія і практика* : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СУМДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 143–164.
14. Рибалка В. Генераційний підхід у соціалізації особистості та формуванні духовної єдності суспільства. *Вісник Київського нац. університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 1. С. 91–94.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1989. 488 с.
16. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.
17. Титаренко Т. М. Нариси до соціально-психологічної теорії особистісного життєконструювання. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету і інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія : «Психологічні науки: проблеми, здобутки»*. Вип. 5. Київ : КиМу, 2014. С. 172–186.
18. Чуприкова Н. И. Умственное развитие : Принцип дифференциации. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 448 с.
19. Шамне А. Інтерпретація категорії розвитку у сучасній психології. *Психологія особистості*. 2017. № 1. С. 22–30.
20. Швалб Ю. М. Еволюційна метафора у психологічній структурі способу життя. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. Т. VII : Екологічна психологія. Вип. 45. С. 317–333.
21. Шмальгаузен И. И. Факторы эволюции: Теория стабилизирующего отбора. Москва : Наука, 1968. 451 с.
22. Baltes P. B. Theoretical proposition of life-span developmental psychology. On the dynamics between growth and decline. *Developmental Psychology*. 1987. № 23. P. 61–626.
23. Brandstadter J. Action perspectives on human development. *Developmental Psychology : Philosophy, concepts, methodology* : in R.M. Lerner (Ed.); Vol. 1 : Of the Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon, R. M. Lerner. NY : Wiley, 2006. P. 516–568.
24. Bronfenbrenner U., Morris P. A. The bioecological model human development. *Developmental Psychology : Philosophy, concepts, methodology* / in R. M. Lerner (Ed.); Vol. 1: Of the

- Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon, R. M. Lerner. NY : Wiley, 2006. P. 793–828.
25. Dunbar R. The Social Brain: Mind, Language, and Society in Evolutionary Perspective. *Review of Anthropology*. 2003. No. 32. P. 163–181.
 26. Gottlieb G. Probabilistic epigenesis. *Developmental Science*. 2007. V. 10. № 1. P. 1–11.
 27. Elder C. H., Johnson M. K. Crosnoe R. The Emergence and Development of life Course Theory. *Handbook of the Life Course* / J. T. Wortimer, M. J. Shanahan (Eds.). Springer US : Verlag, 2007. P. 3–19.
 28. Lerner B. M. Theories of human development: Contemporary perspectives. *Developmental Psychology : Philosophy, concepts, methodology* / in R. M. Lerner (Ed.) ; Vol. 1 : Of the Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon, R. M. Lerner. NY : Wiley, 2006. P. 1–24.
 29. Overton W. F. Theoretical models of human development. *Developmental Psychology : Philosophy, concepts, methodology* / in R. M. Lerner (Ed.) ; Vol. 1 : Of the Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon, R. M. Lerner. NY : Wiley, 2006. P. 18–88.
 30. Strauss W., Howe N. Generations. The History of America's Future 1589 to 2069. NY : Harper Collins, 1992. 544 p.
 31. Werner H. Comparative Psychology of Mental Development (with a new prologue by Margery B. Franklin). Clinton Corners NY : Percheron Press, 2004. 564 p.

References

1. Archer, Dzh. (2001). Evoliutsyonnaia sotsyalnaia psikhologhiia. Perspektivy sotsyalnoi psikhologhiy / [Engl. trans.] Moskva: Yzd-vo ЭКСМО-Press, S. 45–66. [in Russian].
2. Asmolov, A.H., Shekhter, E.D., Chernoryzov, A.M. (2014). Po tu storonu homeostaza: ystoryko-evoliutsyonnyi podkhod k razvytiyu slozhnykh system. *Voprosy psikhologhiy*, 4, 3–15. [in Russian].
3. Berry, Dzh.V., Purtyuha, A.Kh., Marshall Kh.S., Dasen P.R. (2007). Kross-kulturnaia psikhologhiia. *Yssledovaniya y prymerenye*. (Engl. tras.). Kharkov: Yzd-vo Humanytarnyi tsentr. [in Russian].
4. Vyhotskyi, L.S. (1983). Ystoryia razvytiya vysshykh psykhycheskykh funktsyi. *Sobranye sochyneni (Vols. 6). T. 3: Problemy razvtiia psykhyky*, 6–328. A.M. Matiushkina (Eds.). Moskva: Pedahohyka. [in Russian].
5. Zhane, P. (2010). *Psykholohycheskaia evoliutsyia lychnosty*. N.Yu. Fedunynoi. (Tras.). Moskva: Akademicheskyyi proekt. [in Russian].
6. Kaprara, Dzh., Servon, D. (2003). *Psykholohyia lychnosty*. (Engl. tras.). Sankt-Peterburh: Pyter. [in Russian].
7. Klassen, Kh.Dzh. (2005). Evoliutsyonyzm v razvytyy Lychnost. *Kultura. Obshchestvo*, 3, 47–62. [in Russian].
8. Kon, Y.S. (2016). *Postoianstvo y yzmenchyvost lychnosty. Psykholohyia lychnosty v trudakh otechestvennykh psikhologov*, 205–213. L.V. Kulykova (Ed.). Sankt-Peterburh: Yzdat. dom «Pyter». [in Russian].
9. Kostiuk, H.S. (1988). *Yzbrannye psykholohycheskye trudy*. Moskva: Pedahohyka. [in Russian].
10. Krymskyi S. (2003). *Zapyty filosofskykh smysliv*. Kyiv: Vyd. PARAPAN. [in Ukrainian].
11. Koul, M. (2007). Perepletentye fylohentycheskoi y kulturnoi ystoryy v ontogeneze. *Kulturno-ystorycheskaia psykholohyia*, 3, 3–16. [in Russian].
12. Maksymenko, S.D. (2006). Heneza zdiisnennia osobystosti. Kyiv: Vyd. TOV «KMM». [in Ukrainian].
13. Morhun, V.F. (2015). Bahatovymirna kontseptsiiia osobystosti ta intehratsiia psykholohichnykh teorii diialnosti, ustanovky i vchynku. *Osobystist u rozvytku: teoriia i praktyka: monohrafiia*, 143–164. S.D. Maksymenka, V.L. Zlyvkova, S. B. Kuzikovi (Eds.). Sumy: Vyd-vo SUmDPU imeni A.S. Makarenka. [in Ukrainian].

14. Rybalka, V. (2015). Heneratsiinyi pidkhid u sotsializatsii osobystosti ta formuvanni dukhovnoi yednosti suspilstva. *Visnyk Kyivskoho nats. universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1, 91–94. [in Ukrainian].
15. Rubynshtein, S.L. (1989). *Osnovy obshchei psykholohyy* (Vols. 2), 1. Moskva: Pedahohyka. [in Russian].
16. Rubynshtein, S.L. (2003). *Bytye y soznanye. Chelovek y myr*. Sankt-Peterburh: Pyter. [in Russian].
17. Tytarenko, T.M. (2014). Narysy do sotsialno-psykholohichnoi teorii osobystisnoho zhyttie-konst-ruiuvannia. *Zbirnyk naukovyi statei Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu i insty-tutu sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy. Serii: «Psykholohichni nauky: problemy, zdobutky»*, 5, 172–186. Kyiv: KyMu. [in Ukrainian].
18. Chuprykova, N.I. (2007). *Umstvennoe razvytye: Pryntsyyp dyfferentsyatsyy*. Sankt-Peterburh: Pyter, [in Russian].
19. Shamne A. (2017). Interpretatsiia katehorii rozvytku u suchasni psykholohii. *Psykholohiia osobystosti*, 1, 22–30. [in Ukrainian].
20. Shvalb, Yu.M. (2018). Evoliutsiina metafora u psykholohichnii strukturi sposobu zhyttia. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*, VII: Ekolohichna psykholohiia, 45, 317–333. Kyiv; Nizhyn: PP Lysenko. [in Ukrainian].
21. Shmalhauzen, Y.Y. (1968). *Faktory evoliutsyy: Teoryia stablyziryuiushcheho otbora*. Moskva: Nauka. [in Russian].
22. Baltes, P.B. (1987). Theoretical proposition of life-span developmental psychology. On the dynamics between growth and decline. *Developmental Psychology*, 23, 61–626. [in English].
23. Brandstadter, J. (2006). Action perspectives on human development. *Developmental Psychology: Philosophy, concepts, methodology*, 516–568. R.M. Lerner (Ed.). Vol. 1: of the Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon, R.M. Lerner. NY: Wilev. [in English].
24. Bronfenbrenner, U.B., Morris, P.A. (2006). The bioecological model human development. *Developmental Psychology: Philosophy, concepts, methodology* R.M. Lerner (Ed.), Vol. 1: of the Handbook of child psychology, 793–828. Editor-in-Chief: W. Damon R.M. Lerner. NY: Wilev. [in English].
25. Dunbar, R. (2003). The Social Brain: Mind, Lanquage, and Society in Evolutionary Perspective. *Review of Anthropology*, 32, 163–181. [in English].
26. Gottlieb, G. (2007). Probabilistic epigenesis. *Developmental Science*, 10, 1, 1–11. [in English].
27. Elder, C.H., Johnson, M.K. Crosnoe, R. (2007). The Emergence and Development of life Course Theory. *Handbook of the Life Course*, 3–19. J.T. Wortimer, M.J. Shanahan (Ed). Springer US (Verlag). [in English].
28. Lerner, B.M. (2006). Theories of human development. *Conterporary perspectives. Developmental Psychology: Philosophy, concepts, methodology*, 1–24. R.M. Lerner (Eds.). Vol. 1: of the Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon, R.M. Lerner. NY: Wilev. [in English].
29. Overton, W.F. (2006). Theoretical models of human development. *Developmental Psychology: Philosophy, concepts, methodology*, 18–88. R.M. Lerner (Ed.); Vol. 1: of the Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon, R.M. Lerner. NY: Wilev. [in English].
30. Strauss, W., Howe, N. (1992). *Generations. The History of America s Future 1589 to 2069*. NY: Harper Collins. [in English].
31. Werner, H. (2004). *Comparative Psychology of Mental Development (with a new prologue by Margery B. Franklin)*. Clinton Gorners, NY: Percheron Press. [in English].